

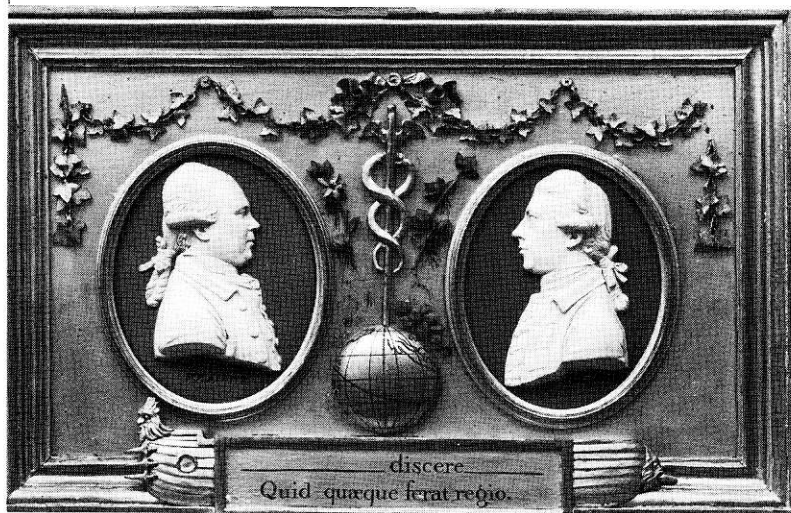
BANKS OCH SOLANDER —

två vänner i 1700-talets London

Om man vill veta hur det gick till när Linnés samlingar med undantag av det mindre herbariet hamnade i London, får man vända sig till Th. M. Fries' levnadsteckning. Någon bättre och fullständigare skildring av en mans levnad än detta arbete kan knappast letas fram inom det svenska språkområdet. Här finns allt viktigt samlat och kritiskt framställt och därutöver kan mycket läsas mellan raderna. Man uttryckte sig varsammare vid sekelskiftet än i dag. Svaret på frågan är nog att arvingarna efter sonen—efterträdarens död 1783 ville ha ut de värden boet kunde ge. Familjens vän, J. G. Acrel, gjorde visserligen vad han kunde för att finna en svensk köpare, men hade ingen framgång. Då erbjöd han Sir Joseph Banks samlingen. Denne i sin tur lät budet gå vidare till James Edward Smith, en 24-årig son till en rik fabriksägare. Smith bjöd ettusen guinéer, som kanske Gustav III kunnat överbjuda, men kungen vistades då i utlandet.

Något större intresse för Linnés eftermäle synes familjen inte ha ådagalagt; de 26 lådorna hade packats för exporten med husfaderns "vidlyftiga och värdefulla korrespondens samt alla hans efterlämnade manuskript, vilka fått medfölja, såsom det med rätt eller orätt uppgives, för att fylla tomrummen i de för rymligt tilltagna lårarna" (Fries), allt till mottagarens stora överraskning.

Acrel blev hårt klandrad och det hette att han tagit ut en oskäligt hög försäljningsprovision, vartill Fries påpekar, att "då här emot ingen anmärkning gjordes av de för efterlåtenhet i ekonomiska saker visst icke kända arvingarna", så var anklagelsen överhäftig. Acrel fortfor också att vara vän i familjen. Men ända in i vår tid har försäljningen tadelats. Fries skriver själv om den "skam och skada", som tillfogats vårt land genom förlusten av denna "Riksclenod" och Rob. E. Fries, trettiosju år senare, i sin minnes-

Daniel Solander (t. v.) och Joseph Banks.

Wedgwoodmedaljonger i blå och vit jasper modellerade av John Flaxman 1775. Jordgloben syftar på deras deltagande i Cooks första färd till Söderhavet, likaså den i ett romerskt skepp insatta ramen med Vergiliuscitatet "discere quid quaeque ferat regio", att lära känna vad varje kust frambringar. Plaketten avbildad enligt utställningskatalogen "Arvet från Newton och Linné", Statens historiska museum, Stockholm 1962, nr 201.

teckning över Daniel Solander om "en tragisk händelse i vårt lands naturvetenskapliga historia". De är ingalunda ensamma här i landet om denna sin uppfattning. Snarare är de personer i minoritet som med mig förfäktar en motsatt ståndpunkt, den nämligen att både Linnéminnet, den botaniska vetenskapen och samlingarna som sådana enbart gagnats av att ha funnit en andra hemort i London i hägnen av det av Smith (1788) grundade Linnean Society, som är ett betydande vetenskapligt sällskap och inte ett kultursamfund.

En förklaring krävs till att entusiasmen för Linné i England föreslog till att motivera köpet. Affären får man i inte ringa grad tillskriva Daniel Solanders märkliga inflytande på en ledande engelsk opinion inom den botaniska vetenskapen och hortikulturen. I sitt hemland har Solander tillvunnit sig mindre intresse hos allmänheten än de långväga resenärer bland linneanerna som mera uppenbart företrädde det svenska och antingen dog i främmande

land eller återvände hem. Jag tänker på män som Sparrman, Thunberg, Kalm, Löfving och Försskål. Bland dem är Thunberg, som blev botanikens fader i Japan och slutligen Linné den yngres efterträdare i Uppsala, den ende vars verk i bestående värde kan jämföras med Solanders. Min värdemätare är då inflytandet på en mäktig kulturkrets, som till stor del tack vare Solander och hans vänskap med Sir Joseph Banks präglades linneanskt i sådan utsträckning att den var beredd att med sig införliva allt det Linnaeus stod för i botaniken och att dessutom ge hans samlingar en evärdlig fristad.

Hur detta kom sig är väl värt att nu, efter tvåhundra år, i korthet försöka skildra. Själva saken stod klar redan för Linné d. y. efter hans erfarenheter i England. "Den aktning ängelsmän har för Naturalhistorien än i denna dag ifrån Sverige, är at tillskrifva vår ej nog respecterade Solander och Banks som den söka bibehålla (som jag hör)". Så skriver han i ett brev 1781 till sin vän Clas Alströmer, som mot pant i det redan omnämnda mindre herbariet lånat honom pengar till resan.

Solander kom år 1760 till London och därmed till vad som med en dagens modevändning kan kallas ett dukat bord. Linnaeus hade i unga år från Holland besökt staden och han var inte den som försummade sina utländska kontakter. Det är i första hand två korrespondenter, Peter Collinson och John Ellis, som här kommer ifråga. Collinson var en förmögen klädeshandlare med fina förbindelser i de amerikanska kolonierna, ledamot av Royal Society sedan 1728. Ellis var en välbärgad agent för handeln på Florida och Dominica. Med tiden blev han berömd för sina arbeten klarläggande korallernas natur och fick Royal Societys största utmärkelse, Copley-medaljen. Det var dessa två, som ansåg att det behövdes systematisk växtkännedom i ett land, som från hela världen mottog örter och frön för sina trädgårdar och slottsparkar. De skrev därför till Linnaeus och bad honom sända över någon av sina elever. Denne var inte sen att se sin chans att anknyta den engelska kolonialmakten till sitt blomsterimperium. Det gällde bara att för uppdraget finna rätt person.

Man får inte av min framställning förledas till tron att botaniken helt skulle ha försummats i England. Den store samlaren Sir Hans Sloane (död 1753), t. ex., hade som läkare följt med hertigen av Albemarle till Jamaica och hemfört 800 nya växter. I hans do-

nation, *Apothecaries Garden* i Chelsea-distriktet, hette trädgårds-mästaren och författaren till *Gardener's Dictionary* (1731) Philip Miller, som Linnaeus kallat en "prince of botanists". Collinson var elev av Sloane och Joseph Banks togs i sin tur omhand av Miller. Denne antas även 1764 ha sammanfört Banks med Solander, som nu av Linnaeus fick uppdraget att tillfredsställa de båda korrespondenternas önskan.

Den unge mannen (f. 1733) var son till kyrkoherden i Piteå; en farbror med samma förnamn var juris professor i Uppsala. Sjutonårig kom han till Uppsala, bodde hos sin farbror, men kom småningom att tillbringa mera tid hos Linnaeus än i sin egen bostad, upptagen hart när som en son i familjen, förälskande sig i husets äldsta dotter, Elisabeth Christina. Den 30 mars 1759 skriver Linnaeus till sin gode vän Abraham Bäck i Stockholm: "Hr Solander, som reser nu till Engeland, lärer i morgon göra sin upwaktning; han är den quickaste jag haft under min tid, besynnerligen i *Historia Naturali*." Han hade åtnjutit förtroendet att hjälpa sin lärare vid rangerandet av naturaliekabinetten på Drottningholm, i Ulriksdal och hos Tessin. I tvenne repriser hade han företagit exkursioner till Lappmarken. Nu fick Solander förbereda sig för den stora roll, som han med ökat inflytande skulle uppbära till sin död. Hans kompetens övertygade. Peter Collinson kallade honom "a very acute botanist, little inferior to Linnaeus; and not only in Botany, but in all branches of Natural History".

Solander fick "Uppsala-febern" med besvärliga sviter, där han låg och väntade på överfart hos en släkting i Västra Karleby nordväst om Lund, botaniserade då han kände sig bättre, och skrev tretton brev till sin dyrkade lärofader, som var otålig över dröjsmålet. Men i juni 1760 var han äntligen framme i London efter en månads seglats och mottogs välvilligt i alla svenskars stödjepunkt, handelshuset Spalding & Brander, och med stor hjärtlighet av Elis och Collinson, som omedelbart såg till att han fick möta växtälskare och se deras anläggningar i och kring London. Exkursionerna sträckte sig småningom längre inåt landet. Efter ett halvår kunde Solander skriva till Linnaeus att han sett det mesta värt att se och känner sig mäktigt imponerad av "hvad myckenhet af utländska Träd och Buskar som nu fylla alla förnäma Herrars och Rika Mäns fält". De första åren fick Linnaeus både frön och livfullt skrivna brev från sin favoritelev.

Om man i denna korrespondens nu tycker sig finna att Solander har alltför stora krav på sin lärofaders tid och välvilja att ordna med pengar, så kan det också bero på att man inte i efterhand kan föreställa sig arten och graden av den intimitet, som rådde mellan dem. På förekomsten av intim personlig kontakt tyder att Solander dristar sig att hälsa till (sin) "min sötaste mamselle", arkitektens äldsta dotter Lisa Stina. Utan legitima förhoppningar hade han väl knappast utvalt henne för så personliga hälsningar. Han har sannolikt sett sig som blivande svärson i huset. Det är inte ens uteslutet att han varit medveten om vad Linnaeus i brev 1763 till sin bästa vän, Abraham Bäck, skulle omtala, nämligen tanken att få Solander till sin efterträdare. Till Ellis hade han skrivit om sin lärjunge: "Jag har anbefallit honom till Ert beskydd som jag skulle gjort, om han varit min egen son."

Från en helt annan omgivning kom den tio år yngre Joseph Banks. Fadern var en rik godsägare, som sänt sin son till Harrow, Eton och Oxford. Under skolgången hade han utanför Eton gripits så starkt av en blomsterupplevelse att han beslöt ägna sig åt botaniken, när han kom till Christ Church College i Oxford. Men professorn i ämnet hade inte hållit mer än en föreläsning på 35 år och den unge Banks blev tvungen att skaffa sig en egen lärare från Cambridge och betala hans lön med inkomster från familjegodset Revesby Abbey i Lincolnshire. Den naturvetenskapliga och tekniska bildningen hade på den tiden sitt starkaste fäste hos de s. k. dissenters och i Royal Society, medan universiteten och särskilt Oxford levde kvar i medeltiden. Inte ens en humanist och historiker som Edward Gibbon har i sin självbiografi någonting till övers för Oxford. Vålligare är Samuel Johnson.

Banks' far dog 1761 och då flyttade modern med sin aderton-åriga son och den ett år yngre dottern Sarah Sophia till Paradise Walk i Chelsea, nära Apothecaries Garden, och där kunde den unge amatörbotanikern hos Miller förkovra sig i sitt favoritämne. Redan då förfogade Banks över en inkomst på 6.000 pund om året för att på gamla dagar med hustruns och egna egendomar nå upp till 30.000 pund, om man får tro en av hans biografier, stora pengar i varje fall, mer än vad hans liv till en början krävde. Och dock levdes det yppigt i London på 1760-talet. Kulturkretsen bildade en stor och levnadsglad familj sammanhållen av släktskapsband, middagar, klubblov och träffar i taverner och i de kaffehus,

varav det i seklets början fanns 2.000 i staden, Slaughter's Coffee House, Turk's Head m. fl. som går igen i memoarer och skildringar av tidevarvet. Vid tronskiftet 1760 hade London redan blivit något anständigare än då Tiggaroperan skrevs och Hogarths "Gin Lane" och "Rake's Progress" kom till. Stor förtjänst därav hade de berömda bröderna Henry och Sir John Fielding genom sin verksamhet som magistratspersoner. Till och med hade stråtrövarna (highwaymen) drivits ut till stadens ytterområden. Men blev det upplopp, sådana som "the Gordon riots" (1780), måste militär inkallas, emedan en reguljär polismakt fortfarande saknades.

Solander kom till ett England på höjden av dess expansion. Sedan Wolfe 1759 slagit fransmännen utanför Quebec, fick Frankrike och Spanien vid freden i Paris 1762 göra stora uppoffringar; England erkändes över en natt som världens ledande sjömak och fann sig besitta större delen av Amerika jämte Kanada och de Karibiska öarna. I Indien hade British East India Company makten i sin hand. Minorca och Senegal följde med i uppgörelsen. City of London övertog världshandeln. England hade då omkring 6 miljoner invånare, London 750.000. Trevelyan talar i sin *Social History* om "an age of aristocracy and liberty . . . of creative vigour in all the trades and arts that serve and adorn the life of man", och han blir rentav lyrisk när han skildrar det mjuka och harmoniska landskapet, där "människans arbete ännu lade till och icke tog ifrån naturen skönhetsvärden". Under detta sekel hade också skapats de berömda engelska naturparkerna kring slott och herrgårdar, signerade av William Kent och dennes elev "Capability" Brown.

Vad kan vår norrlandsfödde botanicus ha haft för egenskaper som gav honom hans stora personliga framgångar i den nya och rikare miljö om vars art här blott kunnat ges några antydningar? Botanisk kunskap i all ära, men det är uppenbart att ingen som helst vetandets auktoritet kan tillhandahålla en uttömmande förklaring till Solanders snabba anglofiering och sociala avancemang. Redan 1764 blev han ledamot av Royal Society och av dess exklusiva Dining Club, senare klubbens skattmästare. Banks valdes in 1766, då en 23-åring! År 1764 finner man Solander samarbetande med Margaret, maka till andre hertigen av Portland, Gifford William Bentinck. Hertiginnans far, Lord Harley, den siste jarlen av Oxford, hade efterlämnat en berömd kollektion, mera omfattande än Linnaeus', och inte inskränkt till växter. Ständigt

nämns också Solander i tidens memoarer tillika med lärda naturforskare och läkare, Benj. Franklin, Blagden, Lightfoot m. fl., allt detta redan innan han nått den stora berömmelsen efter Australiefärden med Banks under Captain Cook.

En avsevärd del av framgångarna måste tillskrivas Solanders personlighet, som i alla brev och memoarer från den tiden skildras med de älskvärdaste attribut. Man kan välja helt utomstående personer som t.ex. Fanny Burney, författarinnan till Evelina, länge hovdam hos drottningen, eller mrs Thrale, vars berömda salong hade 'doktor'n', Samuel Johnson, som sin främsta attraktion vid sidan om hans vänner, den store konstnären Sir Joshua Reynolds och skådespelaren David Garrick. De båda damerna fann Solander mycket sällskaplig, underhållande och laddad med vetande; mrs Thrale drar sig inte ens för att jämföra honom med Fanny Burneys far och biskopen av Peterborough, som annars är de män hon tycker mest om! Eller man kan välja tidevarvets botanikhistoriker (Pulteney), som säger att Solander "uppskattades ... för sitt artiga och tillgängliga sätt, lika väl som för sina stora kunskaper i naturalhistoriens flesta områden. Hans urbanitet och beredvillighet att alltid stå till tjänst med hela sin förmåga, förenad med den klarhet och energi varmed allt frambars" gjorde Solander och det linneanska systemet populära hos de engelska naturforskarna. Och slutligen, för att ta en av de många svenskar som så vänligt mottogs av Banks och Solander, studiekamraten Johan Alströmer, så skriver denne i ett brev till hemmet efter en middag hos Banks och supé hos "dess mätress Mistress Walls": "Jag kan-ej beskrifva hvad Solander är här afhållen af alla Meniskor, och jag har hört vad tienster han gör alla svenskar". Detta är i oktober 1777, *efter* upptäcktsresan med Banks. Senare tillägger han en hel del och sammanfattar: "alla tala med högaktning om Dem". Som ett engelskt slutomdöme kan man välja ett uttalande av den redan nämnde James Edward Smith, Linnean Societys tillskyndare: "It was Solander who reduced our garden plants to order, and laid the foundation of the Hortus Kewensis (Kew Gardens) of his friend Aiton. His instruction made everybody correct and systematic, and introduced Linnaean learning and precision."

Mot denna bakgrund är det inte förvånansvärt, att vännerna ville hålla honom kvar i London, och skaffade honom en intendentstjänst vid British Museum. Denna ordnades av Collinson ge-

nom en hänvändelse till premiärministern, trädgårdsentusiasten Lord Bute, och av Ellis genom att förbereda åtgärden med ledamöter av museets styrelse. Men en sådan utveckling var ju inte alls vad Linnaeus hade tänkt sig. Han hade andra planer för lärjung- en. Det är mer än sannolikt att blott en del av brevväxlingen från dessa kritiska år, 1762–1764, finns bevarad. Solander måste också ha fått meddelanden från vänner i Uppsala om vad som där försiggick. Bad t. ex. Linnaeus uttryckligen Solander komma hem och bli hans efterträdare? Det är svårt att tro annat; redan i 55-års- åldern hade hans lärofader begynt "trottna" och år 1762 fått stän- dernas tillstånd att utse sin efterträdare. I brevet till Abraham Bäck den 22 mars 1763 berättar Linnaeus: professuren "tillbö- jag först Solander, och antydde honom i juli monad att vara hem- ma till d. 1 october; han icke allenast intet kom, utan skref på slu- tet af november, att Herrarna i London ärnade gifva honom lön för betiening i Museo Britannico", varefter Linnaeus utsåg sin son till efterträdare. Han erbjöd även Solander en professur i St. Pe- tersburg, men också denna förmån vägrade lärjungen efter nå- gon betänketid ta emot.

Om det rika och intrycksfyllda livet i London var en av anled- ningarna till Solanders beslut att stanna kvar där, trots den ringa ingångslönen på 60 pund, så finns det också andra motiv som han måste ha tagit hänsyn till. Vännerna i Uppsala hade låtit honom förstå att hans "sötaste mamselle" gick i giftastankar redan innan hon 1764 ingick sitt mycket olyckliga äktenskap med löjtnant Carl Fredrik Bergencrantz. Det framgår av ett brev från utresan med "Endeavour", skrivet till Linnaeus i Rio de Janeiros hamn den 1 december 1768 efter en lång tystnad: "Den 25 Aug. lämnade vi England, en ort, hvarifrån jag kanske obetänksamt beslutit at uppskjuta med en skyldighet, som jag alltid hade förestält mig skulle blifva mitt högsta nöje, hade jag en enda gång blifvit hed- rad med en enda rad från den som jag håppades ville visa mig den vänskapen, om ej af andra hindrader. Mina vänner gaf mig anled- ning så at tro, och utgången visade att de hade åtminstone någon anledning . . . Jag beder at min ödmjuka hälsning må anmälas hos Nådiga Frun och den öfriga Hr Archiaterns familie; huru rätt nämnda den älskansvärda Hr Arch^s äldsta Dotter är mer än jag nu kan göra, när mina sinnen knapt kunna göra sin syssla, och hvilket mer än ofta har händt när jag tänkt på den, som jag trodde

skulle göra mig lycklig." Solander förblev ogift. Hans utvalda Lissa Stina fick en dotter med Bergencrantz, men dennes brutala uppträdande drev snart båda tillbaka till hennes föräldrahem. Dottern uppfostrades därefter i det linneanska hemmet. Linnékännaren Arvid Uggla, som tagit fram detta motiv för Solanders beslut, synes mig ha rätt i att det inte kan negligeras. Brevet har äkta tonfall.

Varför inte St. Petersburg? Svaret ges av Collinson i ett brev till Linnaeus: "Utan tvivel känner ni, min käre vän, personer, som är mindre emipenta men i alla avseenden kvalificerade för att undervisa ryska björnar."

Man måste slutligen också ta i betraktande, att den av Linnaeus med ständernas tillstånd utsedde professorn inte skulle åtnjuta ämbetets löneförmåner, så länge den gamle levde. Hans egen son hade det ekonomiskt mycket besvärligt i sin fjortonåriga pseudo-professur. Beskyllningar för nepotism låg dessutom i luften kring Linné d. y:s utnämning.

Året 1764 torde ha varit det år Solander blev bekant med Joseph Banks. Denne var "well-connected" socialt och Solanders anlag för sällskapsliv fick ytterligare näring i de kretsar han nu infördes i. Men Banks var åtminstone vid denna tidpunkt mera angelägen än Solander att leva med i upptäcktsresornas värld och redan 1766, som tjugotreåring, beredde han sig tillträde till H.M.S. "Niger" för en resa till New Foundland och Labradors kust i syfte att samla nya arter av växter och djur. Solander antas ha hjälpt honom med förberedelserna för färden, och lärt honom hur insamlat material skall skyddas då sjöar sveper över ett fartyg. På den resan mötte Banks även Captain Cook, vars sjömätningar lagt grunden för Wolfes stora seger över fransmännen vid St. Lawrenceflodens mynning nämnd här ovan.

Det viktiga avgörande Solander därefter stod inför träffades enligt Banks på en middag hos Lady Ann Monson, dotter till jarlen av Darlington och barnbarnsbarn till Karl II (Stuart). Det var hennes andra äktenskap och någon skandalunge häftar vid hennes namn från den tid, då hon som ung var en framstående medlem av Calcuttas sällskapsliv. Hennes andre man, George Monson var brigadgeneral i Indien. Lady Monson var en högt begåvad person, utbildad i botaniken av James Lee, enligt Clas Alströmer "styvare botanist än själva Miller". "Hon har gjort större framsteg

i Botaniska Wettenskapen”, skrev han till Linnaeus den 10 juli 1764, ”än jag ännu vet om något Fruntimmer, och ej superficiellt efter dess köns bruk, men grundeligt.” Hennes samling var ordnad efter Linnés system. Lady Monson hade också gjort den överraskande upptäckten av bladens ständiga rörelser hos *Desmodium gyrans*, som hon undersökt i Bengalen. Linnaeus hade därför hedrat henne med att kalla ett släkte *Monsonia*, vartill Alströmer i ett brev ett år senare berättar att ”Fru Monson har genom den Hederen H:r Arch:n gjort henne med örtens nämnande smakat den behageligaste botaniska lycksalighet”.

Alltnog, denna framstående dam, enligt Alströmer ”1000 gånger lärdare än hertiginnan av Portland”, hade en dag som middagsgäster Banks och Solander. Jag översätter Banks’ skildring från middagen av sin plan att följa med Cook till Söderhavsöarna. ”Jag hade ett enastående tillfälle att berika vetenskapen och bli berömd, Solander steg plötsligt exciterad upp från sin stol och med avsikten tindrande i blicken sade han: vill du ha en kamrat på färden? Jag svarade: en sådan som du skulle bereda mig fröjder och belöningar utan tal. Så må det bli, sade han, jag ska följa med dig; och från detta ögonblick var allting klappat och klart.” Lady Monson följde sin man till Indien, där han blivit utnämnd till guvernör. Hon dog barnlös 1776 och testamenterade sina samlingar till James Lee.

År 1768 inleddes under Cooks ledning den berömda upptäcktsfärden i ”Endeavour” till Söderhavsöarna, New Zealand och Australien, föremål för ett stort antal skildringar, lärda såväl som populära. Själva färden finns utomordentligt väl dokumenterad. När tvåhundraårsjubilet firades 1968 togs allt upp på nytt. Det finns därför ingen anledning att nu lämna London-miljön för en återupprepad beskrivning av de båda vännernas äventyr på denna märkliga resa, som bl. a. ledde till en kartläggning av vattnen kring New Zealand och längs Australiens östkust. De delade många faror tillsammans och kom att stå varandra mycket nära. Ett samtida allmänt omdöme om färden vid starten står John Ellis för i ett brev till Linnaeus, där han skriver ”Inga personer ha någonsin gått till sjöss bättre utrustade för naturhistoriska ändamål.” De har ett fint bibliotek, maskiner för att fånga och preservera insekter, alla slag av nät, trålar, drag och krokare, ett vattentesteskop; och de blir assisterade av två målare och tecknare, sam-

manlagt sju personer. Och han slutar med orden: "Allt detta kommer sig av er och ert författarskap!" En annan svensk deltog som biträdande naturforskare. Det var Herman Diedrich Spöring, en son till den 1747 avlidne Åboprofessorn med samma förnamn. Spöring avled på resan ("a grave thinking man" i Banks' beskrivning).

Till detta allmänna omdöme kan läggas, att Banks' och Solanders var den första naturvetenskapligt värustade expeditionen till fjärran länder. Den kom att bli normgivande och inspirerande för många efterföljare, inte minst Charles Darwins färd som naturforskare i "Beagle". För koloniseringen av Australien och New Zealand blev Cooks trenne resor av genomgripande betydelse. Banks räknas som en av det moderna Australiens urfäder och även vår landsman är ihågkommen i sådana historiska sammanhang. Hans namn finns bevarat i Solander Island, en klippig ö vid New Zealands sydspets, och i Point Solander, en udde mitt emot Cape Banks vid inloppet till Botany Bay i Australien.

Vid återkomsten till London i juli 1771 mottogs de båda vännerna som hjältar och Londonpressen skrev vackra ord om "the Banks and Solander expedition", den som sedermera skulle bli "the first Cook voyage". Det dröjde innan det stod klart för andra än amiralitetet att den som särskilt förtjänade att hyllas för det lyckliga genomförandet av färden var ledaren, den snillrike navigatören Cook, som i stillhet rest hem till familjen, medan Banks och Solander kallades till kungen för rapportering.

George III hade tilldelat Royal Society 4.000 pund för expeditionen, vars formella syfte var att observera Venus-passagen från Tahiti. Trots att de tjyvska infödingarna stal kvadranten, lyckades mätningarna, sedan delarna återfåts och sammanställda av den tekniskt kunnige Spöring. Resultatet fick aldrig någon större betydelse. Emellertid hade Cook också fått hemliga order av politisk art gående ut på att undersöka södra Stilla Havet. Lärd mytbildning hade lett till en förväntan att där finna en stor ny kontinent utöver de redan i grova drag kända, Australien, New Zealand och Tasmanien. Naturstudiet var Banks privata sidolinje, även om den i sista hand stöddes av Royal Society och amiralitetet. Enligt Solander hade resan kostat Banks 10.000 pund. Dennes generositet, envishet, viljekraft och organisatoriska begåvning fick sin belöning.

Cook gjorde ännu två långa färder till Stilla Havet, som han fick se från Berings sund i norr till Sydpolens isbälte, innan han mördades i ett upplopp av infödingarna på Hawaii. För den andra resan hade Banks ånyo anmält sig hos amiralitetet, där han hade en vän i Lord Sandwich. Men nu hade Banks gripits av hybris och betraktade sig uppenbarligen som resans huvudperson yrkande på att få åtföljas av ett sällskap på fjorton personer, däribland genre målaren på modet, John Zoffany, och två hornmusikanter. För detta krävdes en tillbyggnad på skeppet, men sedan Cook och Sir Hugh Palliser sett tabernaklet och påpekat skutans bristande stabilitet under segel, segrade förnuftet och Naval Board beslöt att tillbyggnaden skulle rivras.

Så gick det också, med den påföljd att Banks skickade ett ursinnigt ultimatum till denna högsta myndighet, som svarade elakt: "Mr Banks tycks alltigenom betrakta skeppen som helt och hållet utrustade för hans räkning; anse hela företaget bero av honom och hans män; sig själv som direktör och ledare av det hela . . ." Det var en örfil som Banks aldrig förlät de höga herrarna, även om det goda förhållandet till Cook och lord Sandwich snart återställdes. Man finner Banks och lorden något senare på fisketurer tillsammans med "ladies of Pleasure".

I första hand uppstod emellertid frågan om vartill den inköpta utrustningen skulle användas. Löften till deltagare måste hållas. Mycket talade för Island, dess vulkaniska natur, dess närbelägenhet, den återstående korta tiden på året, dess förhållandevis obekanta flora. I juli 1772 inleddes resan, som gick över Hebriderna till Island och tillbaka över Orkneyöarna. Zoffany hade inte medföljt. En av deltagarna var Uno von Troil, den blivande ärkebiskopen i Uppsala. James Boswell, dr Johnsons bekanta levnadstecknare, träffade dem i Edinburgh i november efter hemkomsten. Kanske det var då han formulerade sin karaktäristik av Solander: "Throw him where you will, he swims."

De båda expeditionerna hade en gång för alla gjort Banks och Solander beundrade och omtalade i London. Banks blev styresman för de kungliga trädgårdarna i Kew, våra dagars Kew Gardens, för vilka kungen ("farmer George") hyste ett levande intresse. Växter som anskaffades skulle bestämmas av Solander, som väl vid denna tidpunkt var Englands ledande botaniker. Jämte Banks blev Solander hedersdoktor i Oxford och fick därmed äntligen

den titel under vilken han alltid omnämns i engelska memoarer. Han hade tydligen inte brytt sig om att dementera titeln därförinnan, måhända i medvetande om att doktorsvärdigheter lätt fabricerades på kontinenten, inte minst för en fullt utbildad Linné-lärling sådan som han själv. Linnaeus hade också tänkt sig att Solander på hemresan skulle ta graden i Holland eller Tyskland. Allt detta hade nu förfallit. Han återfick sin post i London och promoverades till "Keeper of the British Museum" med 100 pund i lön och 8 pund för kol och ljus, han blev Banks' sekreterare och bibliotekarie och kurator för hertiginnan av Portlands samlingar, allt avlönade poster. Solander kunde nu sägas ha sitt på det torra. Han var vid detta laget (1772) i 40-årsåldern, lite fetlagd, vägde omkring 82 kilo, hade små ögon, ljus hy, och ett jovialiskt ansiktsuttryck. Han klädde sig något vårdslöst men hade en förkärlek för brokiga västar. Han var en eftersökt sällsamsbroder, alla kvällar ute, ehuru flitig på dagarna. Hans personliga visningstider på museet drog alltid fullt hus. De ansågs särskilt trevliga.

Brevväxlingen med Linnaeus kom inte i gång och inte heller fick "gubben i Svartbäcken" några växter från den stora expeditionen. Till Bäck skriver den gamle i november 1773: "Att Hrr Banks och Solander sända mig några specimina det vill jag se, sade den blinde; icke lär det ske, medan jag lefver." Det skedde inte heller. Från Solanders sida förelåg knappast någon ovänlig inställning till lärofadern. Han var indolent brevskrivare, skrev inte ens till sin mor, och om kvällarna – berättar J. J. Björnståhl, orientalist, i brev till Gjörwell – att "Solander inte rör om sig själv, han är alla dagar bortbuden". Det var Ellis, som till sin död (1776) underrättade Linnaeus om hans förehavanden. Banks, däremot, hade den 26 maj 1772 skrivit ett artigt latinskt brev till Linnaeus, vari han skyller på förberedelserna för den nya resan som förhindrat honom att översända de för Linné reserverade exemplaren. I brevet hoppas han bli i tillfälle att efter återkomsten personligen få förelägga honom resultaten av deras mödor. Därav vart intet, men för Solanders del är nog den sannolikaste förklaringen att han hamnat i en besvärlig mellanställning mellan sin vän Banks, samlingarnas ägare, och sin lärofader. Sannolikt var också de båda vännerna medvetna om att Linnaeus starkt åldrats och från 1770 ständigt plågades av sjukdom. Det första slaganfallet följde i maj 1774.

År 1776 köpte Banks sig ett stort hus, nr 32 Soho Square (rivet 1930), där han höll hov med sin syster, från 1779 tillika med sin hustru, Dorothea Hugessen. I detta praktfulla hem var Solander ständigt gäst, dessutom bibliotekarie, sekreterare och med ägaren sysselsatt i samlingarna. Frukostarna varje torsdag var öppna för dem som ville studera fynden från Söderhavsfärden, Islands- och New Foundlandresorna eller arbeta i det välförsedda biblioteket. Söndagsmiddagarna med damer förbehölls släkt och vänner. Själv blev Banks aldrig en riktig vetenskapsman, en Priestley, en Cavendish eller en Linnaeus, ehuru han 1778 valdes till president i Royal Society och dog i denna egenskap fyrtyotivå år senare. Hans eftermäle formulerat av den berömde kemisten Humphry Davy, som ersatte honom, blev inte enbart gynnsamt och Royal Society beslöt att presidentens ämbets-tid härefter skulle begränsas till sex år.

Men om Banks som gentlemanna-amatör finns mycket gott att säga. Han var otroligt generös och hjälpsam mot vetenskapens utövare i nöd, han lät kolleger fritt utnyttja samlingarna, han förde en stor brevväxling med lärt folk i den dåtida världen och blev därmed ett samlande namn, en biologins "grand seigneur", som dessutom spelade en liknande roll vid hovet som kungens rådgivare, vare sig det gällde Kew Gardens' växtbestånd eller anskaffandet av merinofår från Spanien. "The fundamental brain-work could be left to Solander", skriver J. C. Beaglehole som i vår tid gett ut *The Endeavour Journal of Joseph Banks 1768–1771*.

Medan Banks under somrarna vistades på sina olika egendomar, höll Solander vakt över 32 Soho Square vandrande mellan sina rum i British Museum och Banks' bostad. Fastän annars trög brevskrivare, underhöll han dock för jämnan sin vän med notiser från stadens liv och de många gemensamma vännernas förehavanden. I juli 1774 hände det så att i Banks' frånvaro Capt. Tobias Furneaux, Cook-expeditionens befälhavare på "Adventure", anlände något före Cook själv i "Resolution". Furneaux medförde tahitiern Omai, en man i 25–30-årsåldern. Därmed gjorde "den gode vilden" ("the noble savage") sitt intåg i England. Fem år tidigare hade Louis de Bougainville medfört Ahutoru till Paris. I det verkliga livet fick man nu i de båda huvudstäderna uppleva huru ett begrepp materialiserades som därförinnan varit rent litterärt.

Den väldiga hyllningen vid Cooks ankomst återspeglas i Solan-

Solander (sittande) och Banks med Omai.

Kopia efter oljemålning av William Parry 1775, utförd 1966 för Vetenskapsakademiens räkning. Originalen i Parham House, Sussex.

ders brev. Lord Sandwich ger stor middag på "Resolution" och med Cook beklagar han Banks' frånvaro. Från färden har Cook med sig insamlat material (fåglar i sprit) för Banks' samlingar, sedan han på den första resan fått lära sig en smula biologi av de båda vännerna. När Banks kommer till staden ägnar han sig med Solander åt att tala tahitiska med den gode vilden vars engelska uttal är svårförståeligt. "How do, King Tosh", säger Omai till kungen (George = Tosh) vid en presentation, där han får ett svärd och tillhålls låta vaccinera sig. Detta görs också. Omai bjuds till berömdheter i staden som dr Burney och dr Johnson och må-

las av konstnärer som Reynolds och Zoffany. Hans sätt berättas växla från "ease to elegance", men förståndsgåvorna kan knappast ha varit stora, eftersom han, bjuden till landet, får ett jaktgevär och inte gör någon skillnad mellan gårdens höns och marker- nas fasaner. Visiten hos dr Burney har efterlämnat omdömet att den gode vilden "is so polite, attentive and easy, that you would have thought he came from some foreign court". Laddad med skänker fördes Omai tillbaka till Tahiti på Cooks tredje resa, vann med sitt gevär ära i strider med en grannstam, men avled efter några år.

En man som Banks, favorit hos kungen och adlad Sir Joseph (baronet), kunde säkert ha erövrat sig en framstående roll i engelsk politik, men han vägrade ägna sig däråt. I den väldiga brev- växlingen finner man knappast några hänvisningar till stora poli- tiska händelser sådana som kriget i Amerika och de forna koloni- ernas självständighetsförklaring. Inte ens den franska revolutio- nen omtalas politiskt, fastän Banks hjälper vetenskapsmän, som råkat i svårigheter. I huvudsak samma inställning företer Solan- der. När det upplopp, känt som "Gordon riots", äger rum i Lon- don, skriver han visserligen den 23 juli 1780 till sin vän läkaren Sir Charles Blagden, att överste Harveys York-regemente och West Riding-regementet, i allt närmare 900 personer inräknat of- ficerare, deras fruar och barn, inkvarterats på museets område, till en början utan tält, och skildrar livfullt hela förloppet. Men om själva upploppet och dess orsaker säger han inte ett ord. I sina rum har han åtta personer som nattgäster. Banks är i staden, be- rättar han, och ägnar sig åt att förbereda svägerskans, miss Huges- sens, bröllop med mr Knatchbull. Han är glad över att inkvarte- ringen inte åsamkat ens en 10 shillings skada på museets område.

År 1781 kom den yngre Linné till London, bekymrad över sin relativa fattigdom i den förmögna omgivningen och ängslig inför visiten hos Banks och Solander. Det hade kommit till hans känne- dom att Solander uttalat sig kritiskt om hans kapacitet. Men, skri- ver han till Clas Alströmer, "Jag var ej uti London en dag för än Banks och Solander gjorde mig visite . . . Den höflighet och vän- skap (de) bevisadt mig sedan jag hit kom, kan jag ej beskrifva; hvad möda Lady Banks etc . . ." Och till Abraham Bäck i december 1781: "Min h:Farbroder tycks i sitt bref tvifla om min vänskap med Banks och Solander. Jag har alldrig kunnadt önska mig den

bättre än den är.” Han råkar dem alla dagar och arbetar regelbundet i Banks’ hem på Soho Square. I all hemlighet skall Solander då och då ha betalat för honom i ett sällskapsliv, som han annars knappast haft råd att delta i. När Linné blev sjuk, vårdades han av Solander.

Ett stort antal brev från svenskar på besök i London vittnar lika entusiastiskt om den älskvärdhet varmed Banks och Solander tagit emot dem. En favorit blev Johan Alströmer, som fick värdefulla etnografiska objekt ur samlingarna och kvitterade med dyrbara gåvor efter hemkomsten. Den etnografiska kollektionen antas ha hemförts av Linné d. y. Den finns nu på Etnografiska museet i Stockholm.

Så kom den 8 maj 1782, då Blagden skriver till den frånvarande Banks efter frukosten på Soho Square: Solander har blivit sjuk. ”Inom kort utvecklade sig symptomen av förlamning på vänstra sidan. Jag ... sände en budbärare till mr Hunter, medan professor Linnaeus gick för att kalla på dr Heberden och dr Pitcairne. Lady Banks har varit så vänlig och ordnat rum för honom i huset ...” Den 13 maj ledde slaganfallet till döden, stilenligt ackompanjerad av en sista avskedsförbindelse med den linneanska familj, som han varit upptagen i som en son och sedan känt sig så besviken på. En månad tidigare, den 15 april, hade hans ”sötaste mamselle”, den älskansvärda Lisa Stina (fru Bergencrantz) avlidit i Uppsala. Brodern Carl reste hem över kontinenten för att återinträda i professuren, men redan i november nästa år dog även han och det arvsskifte tog vid, som redan omtalats.

Här återstår att nämna några ord om det vetenskapliga arvet efter Solander. Före upptäcktsresan hade han på fem år fått fram en beskrivande katalog över sitt museums djur, växter och fossiler innefattande ditills okända växter från Amerika och Afrika. Han hade hjälpt Gustav Brander att publicera en *Fossilia Hantoniensia* skildrande den forna Åbo-bons upptäckter vid utgrävningen av grunden för sin villa i Hampshire. Collinson och, alldeles särskilt, Ellis hade fått hjälp med ett flertal projekt, böcker och uppsatser, icke minst med beskrivningen av Ellis’ koraller, som utgavs postumt efter hans död 1776. Lightfoots *Flora Scotica* och Aitons *Hortus Kewensis* byggde på Solanders bestämningar.

Det var inte Solanders fel att den stora Söderhavsexpeditionens botaniska resultat inte blev publicerat. Materialet var omfattande,

omkring 110 nya släkten och 1.300 nya species, insamlade i en ännu opåverkad omgivning. Det var i välordnat skick och utökat med utomordentliga teckningar och färgbilder av Sydney Parkinson, som var en av expeditionens tre artister. Under Solanders överinseende hade framställts 700 kopparplåter graverade i folioformat. Dessa och hans manuskript i fem folioband förvaras i British Museum (Natural History). Hans död avbröt arbetet och mångsysslaren Banks kom sig inte för att ombesörja avslutning och tryckning, ehuru han ännu år 1785 skrev, att han ägnade sig däråt och att arbetet "is nearing its conclusion. Solander's name will appear on the title page next to mine because our common effort was used to bring everything together". Ett urval av 500 av tavlorna med tillhörande text utgavs i ett praktverk 130 år efter "Endeavour"-expeditionen. De båda vännerna anges på titelbladet som författare.

Om Banks tappade intresset för publicering, emedan han enligt Beaglehole var för mycket amatör och för litet yrkesman, så ledde hans generositet mot besökare likväl till att en hel del av det nya vetandet småningom sipprade ut till omvärlden. Solanders arbete kom sålunda också på den vägen naturkunskapen tillgodo. Personligen måste han ha haft ringa intresse för att framträda med lärda verk. Hans ambition var inriktad på att veta och kunna, inte på att synas. I Banks' privata museum stod hans kunskaper inom alla naturkunnighetens områden till disposition. Beundran och tacksamhet mötte denna attityd så länge han levde bland sina vänner i samtiden.

Banks och Solander kompletterade varandra på ett lyckligt sätt, där de vistades i det magnifika elfenbenstornet på 32 Soho Square efter sina upplevelser i Söderhavet, värmda för resten av livet av popularitetens sol. Medlemskapet i ett flertal klubbar beredde omväxling, men bidrog säkert till att förkorta Solanders liv. Han blev blott 49 år gammal och slapp uppleva att den systematiska botaniken småningom slog in på andra vägar än dem Linnaeus utstakat. Banks levde till år 1820, men lämnade systematiken åt sitt öde och ägnade sig i stället åt att i Linnaeus' anda sända emissarier till fjärran länder för att samla växter till Kew Gardens. Denna världsberömda trädgård och Linnean Society står kvar som de största minnesmärkena från den epok i botaniken som så starkt präglats av de båda linneanska vännerna, Banks och Solander.

En epilög till Solanders död följde 1787, då hans syster Anna Magdalena Idman, änka efter pastor Daniel Idman (Ijo, Finland), brevledes bad Banks om hjälp för sig själv, sin mor, sina barn och en älderstigen tant. Han sände 250 pund till en understödsfond. Efter hennes död 1807 tillföll stipendiet Vetenskapsakademien under namn av Bankska Legatet, vars ränta skall användas som lönetillskott till den Bergianska professuren. På Solanders gravvård i Working (Brookwood) reste Vetenskapsakademien en vård 1914.

Referenser

- Beaglehole, J. C. (Ed.), *The Endeavour Journal of Joseph Banks 1768–1771*. I, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1962.
- Cameron, H. C., *Sir Joseph Banks*. Batchworth Press, London, 1952.
- Dawson, W. R., *The Banks Letters*, Trustees of the British Museum, London, 1958.
- Fries, R. E., Daniel Solander. *Levnadsteckningar över Kungl. Sv. Vetenskaps-Akad. Ledamöter*, nr 114, Stockholm, 1940.
- George, M. D., *London life in the eighteenth century*. Penguin Books, Harmondsworth, 1966 (orig. 1925).
- Lysaght, A. M., *Joseph Banks in New Foundland and Labrador, 1766*. Faber & Faber, London, 1971.
- Rauschenberg, R. A., Daniel Carl Solander Naturalist on the Endeavour. *Trans. Amer. Phil. Soc.* 1968, 58.
- Rydberg, S., *Svenska studieresor till England under frihetstiden*. Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1951.
- Rydén, S., Johan Alströmer och Daniel Solander – två Linnélärjungar i London 1777–78. *Sv. Linnésällsk. Årsskrift*, 1960, 43, 53–71.
- Stephen, L., *English literature and society in the 18th century*. Methuen, London, 1966 (orig. 1904).
- Trevelyan, G. M., *Illustrated English social history*, I–IV. Penguin Books, Harmondsworth, 1964 (orig. 1942).
- Uggla, A. Hj., Från Linné den yngres Englandsresa. *Sv. Linnésällsk. Årsskrift*, 1953, 36, 71–77.
- Uggla, A. Hj., Daniel Solander och Linné. *Sv. Linnésällsk. Årsskrift*, 1954/55, 37/37, 23–64.